

УДК [39:728.6.012](477.83-11)"18/19":930.2
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.05.1109>

ЖИТЛО СХІДНОЇ ЧАСТИНИ НАДСЯННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ (СЕРЕДИНА ХІХ — ПОЧАТОК ХХ ст.)

Роман РАДОВИЧ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>
доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: radovychroman@gmail.com

Надсяння — один із найзахідніших етнографічних районів України, традиційна культура якого упродовж тривалого часу залишалася поза увагою дослідників. Специфіка традиційно-побутової культури надсянців ніколи не була предметом спеціальних досліджень. Враховуючи те, що народне будівництво (властиво житло) є однією з найфундаментальніших складових традиційно-побутової культури етносу, а основою історичної класифікації типів житла вважається його горизонтальне планування, запропонована розвідка є надзвичайно актуальною.

У середині ХІХ — на початку ХХ ст. планувальна структура осель Надсяння на тлі навколишніх етнографічних районів відзначалася надзвичайною поліваріантністю планувальних схем.

Автор ставить перед собою мету проаналізувати планувальну структуру осель на теренах Надсяння (власне східної його частини), виділити її особливості та прослідкувати межі їх поширення в контексті відповідних явищ суміжних етнографічних районів. Об'єктом дослідження є традиційне житло мешканців Надсяння, а предметом — особливості його планування. Методологічною основою дослідження є принцип історизму у поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо. Територія дослідження охоплює лише східну частину Надсяння, тобто Мостиський, Яворівський, західну частину Городоцького, північну смугу Самбірського і Старосамбірського районів Львівської обл. (в межах України).

Ключові слова: Надсяння, житло, планування, хата, пекарня, сіни, комора, стайня, стодала.

Roman RADOVYCH

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1900-8948>
Doctor of Sciences in History, Senior Researcher
of the Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
in the Department of Historical Ethnology,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: radovychroman@gmail.com

DWELLING IN THE SOUTHERN PART OF NADSYANNIA: FEATURES OF PLANNING (MIDDLE OF THE 19TH — BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES)

Nadsyannia is one of the westernmost ethnographic regions of Ukraine, the traditional culture of which has been overlooked by researchers for a long time. According to the current administrative division within Ukraine, its territory covers Mostyskyi, Yavorivskyi (except for its extreme eastern strip), the western part of Horodotskyi, the northern strip of Sambirskyi and Starosambirskyi districts of the Lviv region. It also includes the adjacent part of Ukrainian ethnic lands on the territory of modern Poland. The line of the Ukrainian-Polish ethnic demarcation is considered the conditional western border of Nadsyannia. In general, this border coincides with the western borders of the former Przemyśl, Yaroslavl and Lyubachiv counties.

The specifics of the traditional household culture of the Nadsyannia population have never been the subject of special research. Taking into account the fact that folk construction (mainly dwelling) is one of the most fundamental components of the traditional household culture of the ethnic group, and its horizontal planning is considered the basis of the historical classification of dwelling types, the proposed research is extremely relevant.

In the proposed study, the author aims to analyze the planning structure of dwellings in the territories of Nadsyannia, highlight its features, and trace the boundaries of their distribution in the context of related phenomena in neighboring ethnographic regions. The object of the research is the traditional dwellings of the inhabitants of Nadsyannia, while the subject is the peculiarities of its planning. The methodological foundation of the study is based on the principle of historicism combined with elements of structural-functional analysis and the use of the main methods of ethnological science: typological, comprehensive, and retrospective analysis, historical reconstruction, etc. The territory of the study covers only the eastern part of Nadsyannia, namely the Mostyska, Yavoriv, the western part of Horodok, and the northern sections of the Sambir and Staryi Sambir districts of Lviv region (within Ukraine).

In the mid — 19th to early 20th century, the planning structure of dwellings in the Nadsyannia region, against the backdrop of surrounding ethnographic areas, was characterized by an extraordinary variety of planning schemes. Here, both single-row and double-row houses existed. The most common type on the main territory was the double-row dwelling. Heating was mostly provided by a stove connected to the bakery (which was situated against the rear wall of the house); in single-row dwellings, the bakery was arranged in the hallway. Dwellings connected to stables (and less frequently to granaries) were quite widespread. In the southern and northern outskirts, narrow extensions sporadically adjoined the gable ends of the houses.

Keywords: Nadsyannia, dwelling, planning, house, bakery, hallway, pantry, stable, granary.

Вступ. Надсяння — один із найбільш західних етнографічних районів України, традиційна культура якого упродовж тривалого часу залишалася поза увагою дослідників. На думку відомого українського етнолога М. Глушка (який вперше в українській етнологічній науці виділив Надсяння як окремий етнографічний район), за сучасним адміністративним поділом у межах України його територія охоплює Мостиський, Яворівський (окрім його крайньої східної смуги), західну частину Городоцького, північну смугу Самбірського і Старосамбірського р-нів Львівської обл. [1, с. 23]. До його складу входить також прилегла частина українських етнічних земель на теренах сучасної Польщі. Умовною західною межею Надсяння М. Глушко вважає лінію українсько-польського етнічного розмежування [1, с. 22]. Знову ж польський учений С. Лев вважав, що у загальному ця межа збігається з західними межами колишніх Перемишльського, Ярославського та Любачівського повітів [2, с. 3]. Відповідно до поглядів ученого, за етнографічними ознаками (будівництво, одяг тощо) спостерігається відмінність Надсяння (яке він умовно номінував терміном Надсянське Пограниччя) від сусідніх польських етнографічних груп (Лясов'яків, Жешов'яків і Підгір'ян), а також мішаної українсько-польської групи Долянян [2, с. 5].

Специфіка традиційно-побутової культури надсянців ніколи не була предметом спеціальних досліджень. Тому, як слушно зазначає М. Глушко, предметну розмову про неї можна буде вести лише після детального студіювання відповідних складових [1, с. 49]. Враховуючи те, що народне будівництво (властиво житло) є однією з найбільш фундаментальних складових традиційно-побутової культури етносу, а основою історичної класифікації типів житла вважається його горизонтальне планування [3, с. 9], запропонована розвідка є надзвичайно *актуальною*. Необхідність нагального вивчення культурно-історичної спадщини Надсяння викликана ще й тим, що внаслідок процесів, які відбулись у сер. ХХ ст., більша його частина опинилась у складі Республіки Польщі, а місцеве українське населення було депортоване.

У запропонованій розвідці автор ставить перед собою *мету* проаналізувати планувальну структуру осель на теренах Надсяння (власне східної його частини), виділити її особливості та прослідкувати межі їх поширення в контексті відповідних явищ суміж-

них етнографічних районів. *Об'єктом* дослідження є традиційне житло мешканців Надсяння, а *предметом* — особливості його планування. *Методологічною основою* дослідження є принцип історизму у поєднанні з елементами структурно-функціонального аналізу та використання основних методів етнологічної науки: типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо.

Територія дослідження охоплює лише східну частину Надсяння, тобто Мостиський, Яворівський, західну частину Городоцького, північну смугу Самбірського і Старосамбірського р-нів Львівської обл. (в межах України).

У спеціальній літературі житло Надсяння відображене дуже фрагментарно. Окремі згадки з цієї сфери матеріальної культури місцевого населення містять роботи польських та українських дослідників кін. ХІХ — пер. пол. ХХ ст.: К. Фалькевича, С. Лева, Ф. Персовського, Я. Берези, С. Стрительської-Гринбергової тощо [4, с. 358—359; 5, с. 210—212; 6, с. 74—119; 7, с. 467—526; 8, с. 5—98; 9, с. 431]. У другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. житлобудівельна культура надсянців практично залишалася поза увагою етнологів: цього питання торкалися у своїх працях лише А. Данилюк [10, с. 21—26] та Р. Радович [11, с. 79—106; 12, с. 10—333]. Проте у цих роботах народне будівництво цієї етнографічної групи не розглядалось як цілісне явище.

Основна частина. Житло Надсяння, як і житло українців та всіх східнослов'янських народів загалом [13, с. 135], пройшло складний, багатовіковий шлях розвитку: від однокамерного опалюваного — до багатокамерного. У середині ХІХ — на початку ХХ ст. планувальна структура осель зазначеної території, на тлі навколишніх етнографічних районів, відзначалася надзвичайною поліваріантністю планувальних схем. Тут побутовували як однорядові, так й півтори- та дворядові домівства. Часто у склад житлового зв'язку входила стайня, а нерідко — й стола. Спорадично до причілків жител прибудовували «прибоки» («шіпки», «дровітні»), значно рідше такі прибудови траплялись при тильній стіні (с. Катериничі Гор., П'яновичі Сам., Старява Стар., Залужжя Яв. та ін.)¹. Останні здебільшого трапля-

¹ У статті для позначення адміністративних одиниць буде використувувати наступні скорочення: Городоць-

лись на Самбірщині, Старосамбірщині, у північних та північно-східних селах Яворівщини. Знаковою рисою планування житла була наявність у більшості випадків прохідних сіней та одного вікна на головному фасаді житлової камери.

Згадок про однокамерні домівки нам зафіксувати не вдалося. Двокамерне житло (за планом хата + сіни) у розглядуваний період на цій території, як і загалом у колишній Львівській землі [8, s. 110—111], зустрічалось спорадично. Такі оселі виявлені нами у сс. Паланики, Завидовичі (Гор.). Такими ж, очевидно, могли бути (принаймні окремі) односторонні житла, описані К. Фалькевичем у сс. Дубровиця (Яв.), Добряни, Каменебрід, Поріччя Любінське (Гор.) [6, s. 74]. Вони належали, як правило, найубогішим селянам.

Літературні джерела засвідчують також побутування тридільного житла типу хата + сіни + комора. Воно згадується у сс. Рокитне [6, s. 76], Прилбичі, Страч (Яв.), Зашковичі (Гор.) [8, s. 112]. Це ж підтверджує й наш польовий матеріал (хати другої половини XIX — початку XX ст. у сс. Вербляни, Наконечне Друге, Вільшаниця, Залужжя, Старичі, Цетуля, Коти Яв.; Завидовичі, Шоломиничі, Галичани Гор.; Острожець, Буратичі Мос.; Міжєнець, Дроздовичі Стар. та ін.). Вхід до комори у таких будівлях здійснювався з сіней. Проте в деяких місцевостях траплялися випадки, що двері прорубували у чільній стіні (сс. Залужжя, Вербляни, Верблячин, Коти Яв.; Шоломиничі Гор.). Синхронно з описаним (переважно на півночі та півдні розглядуваної території) побутував варіант трикамерного житла, в якому кімната розташовувалася між сіньми і коморою (сіни + хата + комора): хати другої половини XIX — початку XX ст. у сс. Старичі, Глиниці, Вербляни, Коти, Вільшаниця, Залужжя (Яв.); Дроздовичі, Лютовиська (Стар.); Дмитровичі (Мос.).

Відомі у Надсянні й тридільні споруди типу хата + сіни + хата (хатчина). Такі оселі виявлені низці населених пунктів: хати другої половини XIX — початку XX ст. у сс. Глиниці, Старич, Дубровиця (Яв.), Галичани, Поріччя Любінське (Гор.) тощо. У зазначених випадках комору могли виносити за межі

Іл. 1. Хата 1718 р. у с. Чижки Старосамбірського р-ну Львівської обл.

житлового будинку у вигляді окремої будівлі двору, проте траплялося, що її прибудовували до однієї з причілкових стін хати (хата + сіни + хата + комора: сс. Старичі, Страч Яв.) [8, s. 112]. Спорадично (на півночі Яворівщини) комори могли примикати до кожної з причілкових стін житлової будівлі (комора + хата + сіни + хата + комора). Одна з таких комор виконувала функцію «шпихліра» і використовувалася для зберігання зерна. Іноді дві комори влаштовували у будівлях з одним житловим приміщенням: комора + сіни + халупа + комора (хати кін. XIX ст. у сс. Вербляни, Залужжя Яв.).

Траплялося, що в домівках з двома житловими приміщеннями комору відгороджували при тильній стіні сіней: хата + сіни/комора + хата (сс. Старичі, Страч Яв.) [8, s. 112]. Це ж стосується й дводільних споруд: «Хати односторонні, тільки з одною хатою, а в широких сінях — комірка, ніби окремо ставлена» (с. Мальчиці Яв.) [6, s. 76].

Однак, як свідчать джерельні матеріали, у зазначений період на теренах Надсяння (Яв., Гор., Стар. та ін.) більшого поширення набули так звані півтори-та дворядові житла, тобто оселі з виділеною по ширині житлового приміщення коморою або ванькирем (другою кімнатою) [1, с. 258—259; 6, s. 76—77; 8, s. 112; 9, s. 431]. Про побутування на заході України типу житла, в якому комору поміщали паралельно до житлової камери, засвідчують літературні джерела [14, с. 327]. Зустрічалось кілька планувальних варіантів таких жител. До складу найпримітивніших із них входили лише сіни і п'ятистінок хата/комора (сіни + хата/комора: хати 1806 р. у с. Дроздовичі Стар.; кінця XIX ст. у с. Татаринів, 1902 р. у с. Чуловичі Гор.; кінця XIX ст. у с. Буратичі Мос.). Тра-

кий р-н — Гор., Старосамбірський р-н — Стар., Самбірський р-н — Сам., Яворівський р-н — Яв., Мостиський р-н — Мос.

Іл. 2. Хата середини ХІХ ст. у с. Дроздовичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.

плялося, що житло становили два розділені сіннями п'ятистінки (хата/комора): хати кінця ХVІІІ ст. у с. Карачинів (Яв.) [1, с. 358—359], 1895 р. у с. Чуловичі (Гор.), 1899—1901 рр. у с. Хідновичі (Мос.). Існували й більш розвинуті планувальні схеми цього типу житла: комора/хата + сіни + хата (с. Радохінці Мос.), комора/хата + сіни + ванькир/хата (хати кін. ХІХ ст. у сс. Міженець, Библо Старява Стар.; 1912 р. у с. П'яновичі Сам. та ін.). Причому такі оселі відомі у Надсянні принаймні вже з ХVІ—ХVІІІ ст. (хати кінця ХVІІІ ст. у с. Карачинів Яв. [1, с. 358—359], 1718 р. у с. Чижки Стар. (іл. 1), 1750 р. у передмісті м. Комарна Гор.). Таке розташування приміщень було також у хаті ХVІ ст. (що належала сільському війтові) у с. Вербівка (Сам.) [15, с. 52].

Щоправда, житло цього планувального типу на теренах Надсяння, у порівнянні з подібними оселями навколишніх етнографічних груп, де ванькир зазвичай виконував функцію чистого приміщення [16, с. 221—225], мало свої особливості. Здебільшого ванькир («пекарня», «хатина», «халупина», «кухня») тут виконував функцію кухні: тіло печі залишалося у житловому приміщенні, а пічний отвір з припчком повертали у бік пекарні (ванькира), звідки і здійснювалось опалення.

Було декілька планувальних варіантів житла цього типу. Найпростіший з них становили домівки, що склалися тільки з хати, кухні та сіней (хати 1870 р. у с. Чуловичі, кінця ХІХ — початку ХХ ст. у с. Грімно, кінця ХІХ ст. у сс. Завидовичі, Татаринів Гор.). Подібними за планом, очевидно, були однобічні житла, про побутування яких

у селах Добряни, Каменебрід, Поріччя Городоцьке (Гор.) згадує К. Фалькевич [6, с. 84, 92, 121]. Більш розвинуту структуру мали будівлі за планом комора + сіни + хата/кухня (хати кінця ХІХ — початку ХХ ст. у сс. Завидовичі, Паланики, Грімно, Путятичі, Добряни Гор.; Пнікут, Буратичі, Соломинка, Дмитровичі Мос.; Добростани Яв.). Інколи до причілка комори примикала господарська прибудова: хата/ванькир + сіни + комора + возівня (хата кінця ХІХ ст. у с. Березів Стар.). Подібну оселю зі с. Бар (Гор.) у кінці ХІХ ст. досить докладно описав К. Фалькевич: «[...] Сільські хати нєндзні [...], як правило, без винятку курні. Сіни розділяють хату на дві половини: з одного боку міститься комора, з іншого — житлова хата і так звана пекарня. Піч займає більшу частину житлової хати, а тільки припчок, на якому варять страву, виходить до пекарні. У цей спосіб житлова хата є належно ogrіта, але вільна від диму» [6, с. 74]. Дослідник також відзначив, що аналогічні будівлі побутували у селах Бартатів, Криниця, Великий Любінь, Мшана (Гор.) [6, с. 75, 93, 100, 119]. Спорадично зустрічалися й інші планувальні різновиди: комора + хата/кухня + сіни (хата кінця ХІХ ст. у с. Грімно Гор.); хата/кухня + сіни + комора/комора (хата кінця ХІХ ст. у с. Завидовичі Гор.) тощо.

У заможніших селян побутували оселі з більшою кількістю житлових камер: халупа + сіни + халупа/халупина (хати початку ХХ ст. у сс. Мужилевичі Яв., Соломинка Мос.); халупа/пекарня + сіни + халупа/комора (хати 1888 р. у с. Міженець, кінця ХІХ ст. у сс. Боршевичі, Библо Стар.; 1857 та 1875 рр. у передмістях м. Комарна, початку ХХ ст. у сс. Галичани, Тучапи, Поріччя Мальване Гор.; Радохінці, Чернево Мос.). Подібну домівку описав К. Фалькевич у с. Бартатів (Гор.): «[...] Хати дуже порядні, переважно з коминами. Сіни розділяють хату на дві частини. З одного боку є хата, звана зимовою, і комора. Хата зимова є властиво ванькирем і буває утримувана завжди чисто, а умеблювання у ній найчастіше порядне. [...] Тут приймають гостей. Із зимової хати ведуть двері в комору [...] По другому боці будівлі є хата, звана літньою: спальня дітей і челяді (тільки господарі сплять у зимовій хаті) та кухня з пекарською піччю та припчком для приготування (іжі. — Р. Р.)» [6, с. 77]. Траплявся варіант такого житла з двома коморами

(комора + хата/кухня + сіни + хата/комора: хата 1865 р. у с. Чуловичі Гор.) або ж з трьома житловими камерами (халупа/халупа + сіни + халупа/пекарня: хати сер. XIX ст. у сс. Библо, Дроздовичі Стар. (іл. 2); кін. XIX ст. у с. Старичі Яв.). У розрахованих на дві сім'ї будівлях по два боки від сіней розташовувалися житлові приміщення з кухнею (хата 1890 р. у передмісті м. Комарна Гор.). За даними К. Фальвевича, аналогічно будували й у смт Великий Любінь (Гор.) [6, s. 108]. Необхідно відзначити, що оселі, в яких тіло печі містилось в основному житловому приміщенні, а північний отвір з припічком був повернутим у бік пекарні (ванькира) були поширені й у західній частині Надсяння [7, s. 485—489; 17, s. 129].

Стосовно однорядових жител, для них (як і на основній території Опілля [11, 88—96]) була характерна пекарня, влаштована при тильній стіні сіней (тіло печі залишалось в хаті, а північний отвір повертали у бік пекарні): халупа + сіни/пекарня (с. Дроздовичі Стар.), хата + сіни/пекарня + хата (хати другої половини XIX ст. у сс. Дроздовичі, Терло Стар.; Тучапи Гор.), халупа + сіни/пекарня + комора (хати кін. XIX — поч. XX ст. у сс. Вишня, Добряни, Тучапи Гор.; Соломинка, Дмитровичі, Малі Мокряни Мос.; Вільшаниця, Старичі, Добростани, Глиниці, Воля Глиницька, Наконечне Друге, Цитуля Яв.); комора + халупа + сіни/пекарня (сс. Старичі [6, s. 106], Залужжя Яв.), комора + халупа + сіни/пекарня + халупа (хати початку XX ст. у с. Терновиця, Залужжя, Вербляни Яв.). Оселі з пекарнею у сінях виявлені також у сс. Поріччя Задвірне, Чуловичі (Гор.), Молошківичі, Бердихів (Яв.), Мишлятичі (Мос.) тощо. Такі домовства Ф. Персовський згадував у сс. Вороців, Старичі, Страч (Яв.) [6, s. 112]. Спорадично кухню влаштовували не у ванькирі, а відгороджували у сінях й у дворядкових житлах (ванькир у такому разі використовували у якості чистого приміщення): шіпка + стодола + сіни/кухня + халупа/ванькир (с. Губичі Стар.), комора + сіни/халупина + халупа/ванькир (хата початку XX ст. у с. Соломинка Мос.), комора + халупа/ванькир + сіни/пекарня + стайня (хата 1912 р. у с. Солянуватка Стар.), стайня + сіни/кухня + хата/комора (хата середини XIX ст. у с. Стара Сіль Стар.), майстерня + хата/комора + сіни/пекарня + стайня (с. Губичі Стар.),

хата/ванькир + сіни/пекарня + хата/хата (хати 1861 р. у с. Дроздовичі, першої половини — середини XIX ст. у с. Библо Стар.), мала хата/комора + сіни/кухня + велика хата/ванькир (хата другої половини XIX ст. у с. Библо Стар.). Виділення у сінях пекарні (з поміщенням у ній припічка) відоме й на заході Надсяння (Перемишльщина) вже у доміках 1860-х рр. [17, s. 131]. До речі, на теренах Опілля однорядові житла з пекарнею у сінях були основним типом планування жител другої половини XIX ст. [11, с. 88, 92]

Місцями траплявся перехідний варіант від жител з прохідними сіньми до осель з виділеною у них пекарнею. У такому разі піч розташовували у житловому приміщенні, а північний отвір з припічком повертали у бік сіней, однак окремої пекарні тут не виділяли — її функцію виконувала частина сіней (навіть і прохідних): сс. Чернево, Шешуровичі (Мос.), Старичі (Яв.), Чижки (Стар.). Зазначимо, що місцями (с. Прилбичі Яв.), траплялись житла, у яких (поряд з печами у хаті чи пекарні) літні кухні влаштовували у прохідних сінях [6, s. 112]. Це було притаманне й для осель надсянських містечок (хата 1898 р. в передмісті м. Комарно Гор.).

Як уже згадувалося, у будівельній культурі Надсяння поширеним явищем була наявність в одному блоці з хатою стайні [10, с. 24—25]. Будівлі, в яких стайня містилася під спільним із житлом дахом, у тій чи іншій мірі побутовували на всій території. Відомі вони у Самбірському (хати другої половини XIX — початку XX ст. у сс. Садковичі, П'яновичі, Пиняни), Старосамбірському (хати кінця XIX — початку XX ст. у сс. Лютовиська, Нижанковичі, Чаплі, Чижки, Дешичі, Старява, Губичі), Городоцькому (хати 1872 р., кінця XIX ст., 1910—1915 рр. у передмістях м. Комарна, 1871 р. у с. Катериничі, 1903 р. у с. Вишня, другої половини XIX — початку XX ст. у сс. Галичани, Катериничі, Завидовичі, Вишня, Вербляни, Поріччя Задвірне, Поріччя Любінське, Поріччя Мальоване, Поріччя Грунтове, Березець, Чуловичі, Зашковичі), Мостиському (хати кінця XIX — початку XX ст. у сс. Мишлятичі, Радохінці, Шешуровичі), Яворівському (хати кінця XIX — початку XX ст. у сс. Молошківичі, Бердилів, Верблячин, Вербляни, Вільшаниця, Цитуля) районах. Причому це торкається як одно-, так і півтори- та дворядових домівок: хата + сіни + стай-

ня (хати 1867 р. у с. Катериничі, кінця XIX — початку XX ст. у сс. Поріччя Мальоване, Галичани Гор.; Гориславичі, Мишлятичі Мос.; Наконечне Друге, Дубровиця Яв.; Чижки, Губичі, Стар.; П'яновичі Сам.); стайня + сіни + хата + стайня (с. Березець Гор.), хата + сіни + комора + стайня (сс. Поріччя Любінське Гор., Тарнавка Стар.), комора + сіни + хата + стайня (Завидовичі Гор.), стайня + сіни + хата + возівня (с. Чижки Стар.), стайня + шопа + комора + сіни + хата + стайня (с. Вербляни Яв.), шопа + стайня + хата + сіни + комора + дровітня (с. Верблячин Яв.), дровітня + сіни + хата + комора + стайня (с. Верблячин Яв.), шопа + хата + сіни + комора + стайня + стайня (с. Вербляни Яв), стайня + сіни/комора + хата (с. Вишня Гор.), стайня + хата + сіни/комора + хата (с. Поріччя Звдвірне Гор.), стайня + комора + сіни/пекарня + хата (сс. Вишня Гор., Вільшаниця, Глиниці, Молошківичі Яв.), хата + сіни/пекарня + комора + стайня (с. Бердихів Яв., Вишня Гор.), хата + сіни/халупина + комора + стайня + шіпка (сс. Старичі, Вільшаниця Яв.), стайня + сіни/пекарня + хата (сс. Мишлятичі Мос., Молошківичі Яв.), комора + сіни/халупина + хата + стайня + стайня (с. Вербляни Яв.), стайня + сіни/комора + хата (с. Чуловичі Гор.).

В однобічних дворядових житлах невеличку «стаєнку» (а навіть і «кучу» для свиней) могли відгороджувати у сінях (хата 1819 р. у смт Нижанковичі Стар. за планом халупа/комора + сіни/стаєнка, куча). Проте, частіше стайню з житловим приміщенням теж блокували через сіни: хата/комора + сіни + стайня (хати 1871 р. у с. Катериничі, початку XX ст. у с. Чуловичі, Гор.), хата/пекарня + сіни + стайня (хати кінця XIX — початку XX ст. у сс. Стрільбичі, Чаплі, Тарнавка, Трушевичі Стар.; Буратичі Мос., Галичани Гор.), халупа/кухня + сіни + стайня (хата кінця XIX ст. у с. Боршевичі Стар.); хата/ванькир + сіни/пекарня + стайня (с. Трушевичі Стар.), комора + хата/ванькир + сіни + стайня (с. Вилоничі Стар.), стайня + стайня + сіни + хата/хатина + комора (хата кінця XIX ст. у с. Завидовичі Гор.), хата/комора + сіни + стайня (хати кінця XIX — початку XX ст. у сс. Страшевичі, Боршевичі, Чижки Стар., 1890 р. у с. Гориславичі Мос.), стайня + сіни/пекарня + хата/ванькир + комора (с. Трушевичі

Стар.). Іноді при тильній стіні стайні виділяли комору: хата/ванькир + сіни + стайня/комора (хати кінця XIX — початку XX ст. у сс. П'яновичі, Пиняни Сам.; Нижня Вовча, Трушевичі, Нове Місто, Чаплі, Чижки, Старява, Березів Стар.; Гориславичі, Радохінці Мос.; Галичани Гор.), стайня/комора + сіни + хата/пекарня (сс. Мишлятичі Мос., Садковичі Сам.). Траплялись й інші планувальні варіанти таких жител: стайня + сіни + хата/ванькир + комора (хата кінця XIX ст. у с. Лютовиська Стар.), стайня + хата/комора + сіни (хата початку XX ст. у с. Березів Стар.), стайня + хата/ванькир + сіни + стайня + шопа (хата кінця XIX ст. у с. Березів Стар.), комора + хата/ванькир + сіни + стайня (хата початку XX ст. у с. Лютовиська Стар.), стайня/стайня + сіни + хата/ванькир (хата кінця XIX ст. у с. Страшевичі Стар.) та ін. У стайню прорубували, як правило, двоє дверей: одні знадвору, інші — з сіней. Іноді в одному блоці з хатою поміщали дві стайні (хати другої половини XIX — початку XX ст. у сс. Вербляни, Верблячин Яв.; Катарейничі, Поляна Гор. та ін.). Відзначимо, що будівлі у яких стайня заблокована з житловим зв'язком відомі у Надсянні вже з початку XVIII ст. (скажімо, хата 1718 р. у с. Чижки Стар. за планом стайня + сіни + халупа/комора² чи хата (стайня + сіни + хата + комора) у с. Стара Сіль Стар. (акт купівлі-продажі якої датований 1790 р. [15, с. 49]).

На основній території Надсяння (Стар., Сам., Мос., Гор.) побутували також оселі (зімкнуті двори), де в одному блоці з житлом містилася ще й стодола, власне тік (так звана «хата під одним дахом» чи «довга хата»). Цюправда на півночі (Яв.) такі будівлі траплялись дуже рідко (с. Карачинів [6, с. 105]): у більшості населених пунктів Яворівщини респонденти твердять, що хат заблокованих зі стодолю тут не будували (сс. Вільшаниця, Старичі тощо). Як і на прибойківському Підгір'ї та східній Бойківщині [12, с. 41—42], «стодолу» («боще», «боїще», «обоїску», «обойску») зазвичай розташовували з краю будівлі. Таке ж її місцезнаходження спостерігаємо й у селах надсянсько-бойківського пограниччя (Княжпіль, Тернава, Мигове, Солянуватка, Ве-

² Правдоподібно, у первісному вигляді комора тут займала місце ванькира, у сінях її ж виділили пізніше, в процесі вдосконалення житла.

лика Сушиця та ін.). Подібні житла мали декілька різновидів планувальних схем: хата + сіни + стайня + стодола (хати кінця XIX — початку XX ст. у сс. Черляни, Поріччя Любінське Гор.; Радохінці Мос.; Чаплі Стар.), хата + сіни + комора + стайня + стодола (хата початку XX ст. у с. Шешуровичі Мос.); стайня + сіни + хата + стодола + прибік (хати кінця XIX ст. у сс. Черляни, Катериничі Гор.); боїще + хата + сіни + стайня + шопа (хата кінця XIX ст. у с. Сусідовичі Стар.); стайня + сіни/комора + хата + стодола (хата початку XX ст. у с. Поріччя Грунтове Гор.); стодола + стайня + сіни/халупка + халупа (хати другої половини, кінця XIX та початку XX ст. у с. Княжпіль Стар.); халупа + сіни/кухня + комора + стайня + обоїску (хата середини XIX ст. у с. Солянуватка Стар.). Стодолу також блокували з півтори-, та дворядовими житлами: хата/комора + сіни + стайня + стодола (хата 1870-х рр. у с. Березець Гор.); стодола + сіни + хата/комора + стайня (хата початку XX ст. у сс. Чуловичі Гор.); обоїску + халупа/ванькир + сіни/стайня (хата XIX ст. у с. Бошевичі Стар.), шопа (стодола) + стайня + халупа/ванькир + сіни/пекарня + комора (хата 1908 р. у с. Трушевичі Стар.); стодола + стайня + сіни + велика хата/мала хата (хата кінця XIX ст. зі с. Пиняни Сам.), стодола + сіни + велика хата/мала хата + стайня (с. Чуловичі Гор.). Траплялось, що у склад такої будівлі входив не лише тік («обоїску»), а й «ріжок» («ріг») — боковий відсік, призначений для зберігання обмолоченої соломи, сіна: халупа + сіни + стайня + стодола + ріжок (с. Велика Сушиця Стар.), халупа + сіни/халупка + стайня + стодола + ріжок (хати кінця XIX та початку XX ст. у с. Княжпіль Стар.), халупа + сіни + комора + стодола + ріг (хата у с. Мигове Стар.), шіпка + стодола + кухня/сіни + халупа/ванькир (хата кінця XIX ст. у с. Губичі Стар.). Зрідка, переважно на Старосамбірщині (подібно як і на основній частині Бойківщини [12, с. 36—41]), зустрічались житла, у яких функції сіней і току поєднувались в одному приміщенні: хата/ванькир + стодола + стайня (хата кінця XIX ст. у с. Стрільбичі Стар.), халупа/комора + обоїсько + стайня/ріг (хата 1898 р. у с. Губичі Стар.), комора/халупа + обоїсько + стайня (хати кін. XIX — поч. XX ст. у сс. Страшевичі, Боршевичі, Терло Стар.), комора + халупа + боїс-

ко (хата кінця XIX ст. у с. Поляна Стар.). В окремих випадках «стодолу» виділяли при тильній стіні стайні: стайня/стодола + хата/ванькир + сіни (хата початку XX ст. у с. Губичі Стар.). Такі будівлі часом набували Г-подібної конфігурації — стодолу будували під прямим кутом до іншої частини будівлі («хата у вінкіль»): хати поч. XX ст. у с. Трушевичі (Стар.) за планом хата/ванькир + сіни/кухня + комора + стодола; початку XX ст. у с. Поріччя Мальоване (Гор.) за планом стайня + сіни + хата/хатина + стодола. Ворота у стодолу в такому разі влаштували рівнобіжно до житлового зв'язку. Відповідно до джерельних матеріалів, зімкнуті двори відомі на бойківсько-надсянському пограниччі принаймні з XVIII ст.: сіни + хата + комора + стайня + боїще (хата у с. Стара Сіль; за описом 1780 р.) [15, с. 43]. Варто також наголосити, що такі ж оселі (зі стайнею чи стайнею та стодолю в одному блоці з житлом) широко побутували й у надсянських місцевостях на теренах сучасної Польщі [7, s. 481, 485—489; 17, Мара IV].

Висновки. Отже, як засвідчує наведений матеріал, у середині XIX — на початку XX ст. планувальна структура осель Надсяння на тлі навколишніх етнографічних районів відзначалася надзвичайною поліваріантністю планувальних схем. Тут побутували як однорядові (найбільш характерні для основної частини України), так й півтори- та дворядові (притаманні для прибойківського Підгір'я та Галицької Волині) житла. Однак на основній території Надсяння найбільш поширеними були півтори- та дворядові оселі. Здебільшого опалення печі здійснювалося з пекарні (виділеної при тильній стіні хати); в однорядових житлах, подібно, як і на Опіллі, — з пекарні, влаштованої в сінях. Значне розповсюдження мали домівства зблоковані зі стайнею (рідше зі стодолю), які широко побутували у бойків, лемків (а до певної міри й на прибойківському Підгір'ї) (рідше — на прибойківському Підгір'ї). На південних та північних окраїнах спорадично до причілков жител (спорадично до тильної стіни) примикали вузькі прибудови — «прибоки».

1. Глушко М. Надсяння — перлина українських етнічних земель. *Надсяння: традиційна культура і побут*. Львів: 2017. С. 11—49.
2. Lew S. *Kultura ludowa Pogranicza Nadszańskiego: Historia badań I zbiory muzealne*. Przemyśl, 1969. 92 s.

3. Грацианская Н.Н., Листова Н.М., Токарев С.А. Введение. Типология народного жилища в странах зарубежной Европы. *Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы*. Москва: Наука, 1968. С. 3—11.
4. Береза Я. Останній свідок: Пристайкова хата. *Життя і знання*. 1938. № 12. С. 358—359.
5. Береза Я. Поланка: культурно-історичний нарис. *Життя і знання*. 1933. № 7—8. С. 210—212.
6. Falkiewicz K. *Monografia powiatu Grodzieckiego*. Grodek, 1896. 140 s.
7. Lew S. Dom przysłupowy w Górnym i Środkowym dorzeczu Sanu. *Lud. Kwartalnik etnograficzny*. Wrocław: Polskie Tjwarzystwo Ludoznawcze, 1966. T. L. S. 467—526.
8. Persowski F. *Osady na prawie ruskiem, polskiem, niemieckiem, i wołoskiem w ziemi Lwówskiej: Studium z dziejów osadnictwa*. Lwów, 1926. 98 s.
9. Strzetelska-Grynbergowa Z. *Staromiejskie: ziemia i ludność*. Lwów, 1899. 678 s.
10. Данилюк А.Г. Традиційне житлове будівництво в рівнинній частині Львівщини. *НТЕ*. 1990. № 2. С. 21—26.
11. Радович Р. Традиційне сільське житло на Опіллі другої половини ХІХ — початку ХХ століть. *Записки НТШ*. Львів: НТШ, 1995. Т. ССХХХ. С. 79—106.
12. Радович Р. *Народна архітектура Старосамбірщини ХІХ — першої половини ХХ ст. (житлово-господарський комплекс)*. Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. 352 с.
13. Бломквист Е.Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов (поселения, жилища и хозяйственные строения). *Восточнославянский этнографический сборник*. Москва: Изд-во АН СССР, 1956. С. 3—458.
14. Стельмах Г.Ю. Поселення, двір, житло. *Українці: Історико-етнографічна монографія: Макет*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. Т. 1. С. 290—346.
15. Могитич І.Р. Типи та розвиток будівель селянського двору. *Народна архітектура Українських Карпат ХV—ХХ ст.* Київ: Наукова думка, 1987. С. 29—68.
16. Радович Р. Традиційне сільське житло Підгір'я кінця ХІХ — початку ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 1995. № 4. С. 221—225.
17. Czajkowski J. Wiejskie budownictwo mieszkalne w Beskidzie Niskim i na przyległym Pogórzu. *Rocznik muzeów województwa Rzeszowskiego*. Rzeszów, 1969. Т. II. 252 s.
- Hratsianska, N.N., Listova, N.M., & Tokarev, S.A. (1968). Introduction. Typology of People's Dwellings in Countries of Foreign Europe. In: *Types of Rural Dwellings in Countries of Foreign Europe* (Pp. 3—11). Moscow: Nauka [in Russian].
- Bereza, Ya. (1938). The Last Witness: The Prystayk House. In: *Life and Knowledge*, 12, 358—359 [in Ukrainian].
- Bereza, Ya. (1933). Polanka: Cultural-Historical Essay. In: *Life and Knowledge*, 7—8, 210—212 [in Ukrainian].
- Falkiewicz, K. (1896). *Monograph of the Grodecki County*. Grodek [in Polish].
- Lew, S. (1966). The Timber Framed House in the Upper and Middle San Basin. In: *Lud. Ethnographic Quarterly* (Vol. L, pp. 467—526). Wrocław: Polish Ethnographical Society [in Polish].
- Persowski, F. (1926). *Settlements under the Rusyn, Polish, German, and Wallachian Law in the Lviv Region: A Study on Settlement History*. Lviv [in Polish].
- Strzetelska-Grynbergowa, Z. (1899). *The Old Town: Land and People*. Lviv [in Polish].
- Danylyuk, A.G. (1990). Traditional Residential Construction in the Plain Part of Lviv Region. *Folk art and ethnology*, 2, 21—26 [in Ukrainian].
- Radovych, R. (1995). Traditional Rural Housing in Opil in the Second Half of the 19th — Early 20th Century. In: *the Notes of the NTSh* (Vol. SSChH, pp. 79—106). Lviv: NTSh [in Ukrainian].
- Radovych, R. (2015). *National Architecture of the Staryi Sambir District in the Nineteenth — First Half of the Twentieth Century (Housing and Economic Complex)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Blomkvist, E.E. (1956). Peasant Buildings of Russians, Ukrainians, and Belarusians: (Settlements, Dwellings, and Economic Structures) In: *East Slavic Ethnographic Collection: Essays on Folk Material Culture of Russians, Ukrainians, and Belarusians in the 19th — Early 20th Centuries* (Pp. 3—458). Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR [in Russian].
- Stelmach, H.Y. (1959). Settlement, Courtyard, Dwelling. In: *Ukrainians: Historical-Ethnographic Monograph: Draft* (Vol. 1, pp. 290—346). Kyiv: Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR [in Ukrainian].
- Mohitich, I.R. (1987). *Types and Development of the Buildings of the Peasant Yard. Folk Architecture of the Ukrainian Carpathians of the 15th—20th Centuries* (Pp. 29—68). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Radovych, R. (1995). Traditional Rural Housing of the Pre-carpathians in the Late 19th — Early 20th Century. *The Ethnology Notebooks*, 4, 221—225 [in Ukrainian].
- Czajkowski, J. (1969). Rural Residential Construction in the Low Beskids and the Adjacent Foothills. In: *Yearbook of Museums of Rzeszów Province* (Vol. II.). Rzeszów [in Polish].

REFERENCES

- Hlushko, M. (2017).. 1 *Nadsyannia — a gem of Ukrainian ethnic lands*. In: *Nadsyannia: Traditional Culture and Life* (Pp. 1—49). Lviv [in Ukrainian].
- Lew, S. (1969). *Folk Culture of the Nadsyannia Borderland: History of Research and Museum Collections*. Przemyśl [in Polish].